

Vytauto Didžiojo paminklas Betygaloje, pastatytas 1930 m. Skulptorius Petras Aleksandravičius. Nuotrauka iš Dubysos regioninio parko archyvo. Audrius Norkaus nuotrauka

BETYGALA

PARENGĖ KONSTANTINAS PRUŠINSKAS

Miestelis 1 km atstumu nuo Dubysos kairiojo kranto, prie nedidelio Vieversos upelio, 90–100 m aukščiau jūros lygio, 15 km į rytus nuo Raseinių ir 13 km į šiaurės vakarus nuo Ariogalos. Anot padavimo, senovėje šalia Betygalos, Aukaimyje, buvusi žinyčia, o ten gyvenęs pagonių vyriausias žynys Gintautas.

Gyvas toks pasakojimas, susijęs su Betygalos vardo kilme: legendinis Palemonas su savo vyrais plaukdamas aukštyn Dubysos upe, ties Ariogala paklausęs, „Ar jau galas?“, o paplaukęs kiek aukščiau ir apsistojęs tarė: „Bet yra galas“. Iš to ir kilęs vietovės vardas.

Betygala kovų su kryžiuočiais metais buvo vienas iš svarbesnių gynybinių objektų Žemaitijoje.

Miestelis įsikūręs lygumoje, tačiau aplinkinės kalvos, link Dubysos besileidžiantys šlaitai, Lelyko, Vieviržės (Vieviržo), Vaškutės upeliai miesteliui suteikia ypatingo grožio ir jaukumo. Jo centinę dalį puošia skulptoriaus Petro Aleksandravičiaus sukurtas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto paminklas (1930).

➤ 1253 m. Betygalos žemė pirmą kartą paminėta rašytiniuose šaltiniuose (Mindaugo rašte, kuriame jis nurodo, kad pusę Betygalos padovanoja Livonijos ordinui).

➤ 1257 m. Mindaugas kitą pusę Betygalos žemių užrašė Lietuvos vyskupui Kristijonui.

➤ XIII–XIV a., kovų su kryžiuočiais metais, netoli Betygalos (Dubysos intako Vaškutės dešiniajame krante) stovėjusi pilis buvo viena iš svarbesnių žemaičių gynybinių pilių.

➤ 1384 m. kryžiuočių žvalgų kelio iš Marienburgo į Žemimų kraštą aprašyme paminėta Betygalos gyvenvietė.

➤ Tikėtina, kad XIV a. Betygala buvo valsčiaus centras.

➤ 1416 m. Betygaloje pastatyta viena iš pirmųjų bažnyčių Žemaitijoje (manoma, kad paties Vytauto Didžiojo nurodymu). XVI a. vid. ir XVIII a. pab. ji atnaujinta. Ši bažnyčia stovėjo iki 1852 m.

➤ 1516 m. gegužės 15 d. Žygimantas Senasis Betygalai suteikė privilegiją rengti turgus. 1723 m. ši privilegija atnaujinta.

➤ 1579 m. Betygaloje įsteigta parapiinė mokykla, kuri su pertraukomis veikė iki 1867 m., kai buvo reorganizuota į valdinę.

➤ 1592–1609 m. Betygalos klebonu dirbo Mikalojus Daukša, pirmųjų lietuviškų knygų, išleistų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje („Katekizmo“ ir „Postilės“) vertėjas į lietuvių kalbą.

➤ 1612 m. Ugionių kaime pastatyta kalvinų bažnytelė.

➤ 1650 m. netoli Betygalos esančiame Ugionių kaime, prie plačiai žinomo šventojo šaltinio, jau stovėjo koplyčia. 1784 m. M. Dirda netoliese pastatė medinę bažnyčią. 1831 m. ji sudegė, tada jos vietoje 1836 m. pastatyta mūrinė Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia. Ji stovi iki šiol.

➤ 1706 m. Betygaloje vyko žemaičių kautynės su Lietuvą niokojusia švedų kariuomene.

➤ 1857–1858 m. kunigo Anupro Šrėderio rūpesčiu Betygaloje pastatyta nauja medinė bažnyčia (sudegė 1915 m.).

➤ 1862 m. ant Betygalos II piliakalnio pastatyta koplyčia (tebestovi iki šiol).

➤ 1863 m. klebonas Anupras Šrėderis parapijiečiams, perskaitė sukilėlių manifestą (už tai rusų valdžios išstremtas į Nerčinską).

➤ 1900 m. Betygaloje įsteigta beturčių šalpos draugija, 1902–1903 m. pastatyta senelių prieglauda.

➤ Pirmojo pasaulinio karo metais sunaikinta Betygalos bažnyčia.

➤ 1923 m. Betygaloje buvo 46 sodybos, 334 gyventojai.

➤ 1924–1930 m. kunigo P. Janulaičio ir parapijiečių rūpesčiu pagal architekto Vlado Dubeneckio projektą pastatyta nauja didžiulė mūrinė neobarokinio stiliaus, klasicizmo bruožų turinti bažnyčia. 1932 m. ją konsekrovo arkivyskupas J. Skvireckas. Bažnyčios didįjį altorių iš medžio ir gipso sukūrė skulptorius Bronius Pundzius (tai antrasis jo padarytas altorius). Greta stovinti varpinė su bažnyčia sujungta vienos arkos atvira galerija su baliustrada. Bažnyčioje saugoma nemažai meno vertybių. Šventoriuje stovi 1890 m. pastatytas medinis kryžius su koplytele.

➤ 1928 m. Betygalos centre pastatytas dviejų kryžmų Tautos kryžius (meistras J. Kaminskas). Sovietmečiu (1950 m.) jis buvo nupjautas, o 1989 m. atstatytas (meistrai J. Grabauskas ir R. Ramanauskas).

➤ 1930 m. Betygalos šaulių rūpesčiu miestelio centre pastatytas Vytauto Didžiojo paminklas (skulptorius Petras Aleksandravičius).

➤ 1934 m. Betygaloje buvo 434 gyventojai.

➤ 1938 m. Betygalos kapinėse atnaujinta Aušros vartų koplyčia.

➤ 1940 m. Betygalos parapijoje gyveno 6 622 katalikai.

(Nukelta į 22 p.)

Viršuje (kairėje ir dešinėje) – Betygalos bažnyčia iš išorės ir vidaus. Danutės Mukienės nuotraukos. Dešinėje – 1836 m. pastatyta Ugonių bažnyčia. Jono Danausko nuotrauka

(Atkelta iš 21 p.)

- Antrojo pasaulinio karo metais naciai sunaikino Betygalos žydų bendruomenę, nužudė nemažai kitų čia gyvenusių žmonių.
- 1944 m. prie Betygalos piliakalnio esančio Lelyko upelio vyko stiprūs mūšiai tarp rusų ir hitlerininkų kariuomenių.
- Po karo Betygala buvo apylinkės ir kolūkio centras.
- 1959 m. Betygaloje buvo 454 gyventojai.
- 1987 m. spalio 13 d., minint Maironio 125-ąsias gimimo metines, Betygalos mokyklai suteiktas poeto Maironio vardas.
- 1986 m. Betygaloje atidarytas Jono Kuzminskio muziejus.
- 2001 m. išleista M. B. Navakauskienės knyga „Betygalos žemė“.
- 2003 m. Betygaloje iškilmingai pažymėta miestelio 750 metų sukaktis nuo pirmojo jos paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose. Ta proga prie mokyklos pasodintas retųjų rūšių klevų skveras.
- Šiuo metu Betygalos seniūnijai priklauso 18 395 ha teritorija. Čia gyvena apie 2 700 gyventojų, yra 76 kaimai. Daugiausia žmonių – seniūnijos administraciniame centre Betygaloje, Ilgižių, Požečių, Berteškių, Žibulių, Steponkaimio kaimuose. Pastaraisiais metais pagal tradiciją kasmet vieną kartą išleidžiamas seniūnijos ir Betygalos bendruomenės laikraštis „Betygalos žemė“.

Betygalos seniūnijos teritorijoje veikia Betygalos Maironio vidurinė mokykla, Ilgižių pagrindinė mokykla, Požečių pradinė mokykla, 3 bibliotekos. Betygalos kraštą garsina Ilgižių kapela, nemažai kitų meno saviveiklos kolektyvų. Pastaraisiais metais seniūnijoje aktyviai veikia šios kaimų bendruomenės: Berteškių, Betygalos, Ilgižių, Saugailių, Žibulių. Dauguma Betygalos ir jos apylinkių gyventojų verčiasi žemės ūkiu.

8 km į šiaurę nuo Betygalos esantį Pasandravio dvarelį XIX a. II p. nuomojo Aleksandras Mačiulis-Maciulevičius. Čia 1862 m. gimė jo sūnus Jonas Mačiulis-Maironis. Netoli šio dvaro esančiame Bernotų kaime XIX a. A. Mačiulis-Maciulevičius turėjo savo ūkį. Čia savo jaunystę praleido poetas Maironis (išsamiau apie tai žr. p. 75). Turistų dėmesio šiose apylinkėse sulaukia ir neseniai atstatytas Maslauskikių vandens malūnas.

Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais Betygaloje per Šv. Onos atlaidus lankėsi Maironis. Tam faktui atminti prie Šv. Jono šaltinėlio (jis yra nuo miestelio leidžiantis link Dubysos) įrengta atminimo lenta, suolelis pakeleiviui.

Pilkalnio kapinėse – daug įdomių, vertingų paminklų ir kryžių. Nemažai jų sukūrė vietos tautodailininkas J. Grabauskas. Šiose kapinėse palaidoti poeto Maironio tėvai ir seserys, kun. P. Šniukšta, dailininko J. Kuzminskio tėvai. Senosiose Betygalos kapinėse stovi paminklas žuvusiems už Lietuvos laisvę (jo pastatymą inicijavo ir projektą sukūrė A. Juška).

Išsamiau su Betygalos istorija galima susipažinti vietos muziejuje, kuriame įrengtos istorijos, geologijos, dailės, memorialinės žymių kraštiečių eks-pozicijos. Maironio vardo vidurinėje mokykloje veikia poetui Maironiui skirta ekspozicija.

Betygalos seniūnijos piliakalniai

BETYGALOS I PILIAKALNIS

XX a. pradžioje Betygalos I piliakalnį iš pietryčių pusės nuotraukoje yra įamžinęs L. Kšivickis (VDKM, inv. nr. 2042).

Šis „piliakalnis įrengtas aukštumos kyšulyje, Vaškutės dešiniame krante. Aikštelė netaisyklingo keturkampio formos, orientuota ŠR–PV kryptimi, 30 m ilgio ir 33 m pločio. Jos ŠR gale supiltas 1,5 m aukščio, 15 m pločio pylimas, kurio 4 m aukščio išorinis šlaitas leidžiasi į 22 m pločio, 1 m gylio griovį. Šlaitai statūs, 20–25 m aukščio. Piliakalnis apardytas arimų, griovio vietoje kasti bulvarūsiai. Aikštelė dirvonuoja, šlaituose auga medžiai.

Piliakalnis datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia.

Pasiekiamas Betygalos–Ariogalos plentu pasukus prie Betygalos kapinių (į dešinę – PV), nuo jų lauko keliuku pavažiavus 300 m pro kapinių Š pakraštį, laukų kraštu (yra kairėje).“

BETYGALOS II PILIAKALNIS

Betygalos „antrasis piliakalnis yra 300 m į PR nuo pirmojo. Greičiausiai tai pirmojo piliakalnio įtvirtintas papildys. Jis įrengtas aukštumos kampe. Aikštelė netaisyklingo ovalo formos, pailga R–V kryptimi, 107x73 m dydžio, nelygintu paviršiumi. Jos PV kraštas beveik 7 m aukštesnis už likusią dalį. Aikštelės ŠR pakraštyje supiltas 1,5 m aukščio, 10 m pločio pylimas, už kurio iškastas 90 m ilgio, 10 m pločio, 3 m gylio puslankio formos griovys. V šlaitas 2 m aukštyje nuo aikštelės statintas. Šlaitai statūs, 18 m aukščio. Aikštelės PV kraštas nuardytas kasant karjerą. Beveik aikštelės centre stovi 1860–1866 m. išmūryta penkiakampė Jankovskių koplyčia. Griovys R dalyje 5 m plotyje viršuje užpiltas. Piliakalnis apaugęs mišku, aikštelės dalis palei koplyčią dirvonuoja.

Piliakalnis datuojamas II tūkst. pradžia.

Pasiekiamas Betygalos–Ariogalos keliu pasukus prie kapinių (į dešinę – PV), paėjus per jas į P (yra iškart už kapinių į PV).“

Greta Betygalos piliakalnių esančiose kapinėse palaidoti poeto Maironio tėvai, seserys.

DARBUTŲ I PILIAKALNIS

Darbutų I piliakalnis daugelio vadinamas Bielskio vardu, nes jo teritorijoje palaidotas dvarininkas Ignacas Bielskis. Piliakalnis „įrengtas aukštumos kampe, esančiame Dubysos kairiajame ir Kirkšnovės dešiniame krante, ties jų santaka. Aikštelė keturkampė, pailga PV–ŠR kryptimi, 55x45 m dydžio, nelygi, iškilu viduriu. Jos ŠV–ŠR pusėse supiltas 1 m aukščio, 16 m pločio pylimas, kurio išorinis 6 m aukščio šlaitas leidžiasi į 5 m pločio, 1 m gylio griovį, už kurio supiltas antras 1 m aukščio, 5 m pločio pylimas, juosiantis piliakalnį ir V šlaite. ŠR šlaite, 7 m žemiau aikštelės yra 3 m pločio terasa, kuri 4 m žemiau ŠR pylimo virsta 7 m pločio, 0,3 m gylio grioviu, už kurio supiltas antras 0,5 m aukščio, 5 m pločio pylimas, nuolaidėjantis šlaitu žemyn į V. Viršutinė 6–8 m aukščio laitų dalis buvo išlyginta, stati. Šlaitai statūs, 20 m aukščio. Š piliakalnio kraštas nuslinkęs dar XIX a. Piliakalnyje palaidotas XIX a. viduryje miręs dvarininkas Bielskis, kurio kapą žymi 3,5 m aukščio betoninė stela. Piliakalnis apaugęs pušimis su tankiu lapuočių pomiškiu.

1886 m. piliakalnio aikštelę (86,5 m²) kasinėjo T. Daugirdas, aptikęs akmenų grindinių, žalvarinį žiedą, geležinio peilio viršūnę, keramikos, gyvulių kaulų. 1911 m. L. Kšivickis ištyrė išlikusius aikštelės pakraščius – apie 870 m² plotą. Čia surastas iki 1 m storio kultūrinis sluoksnis, kuriame atkasti akmenų grindiniai, židiniai, XII–XIV a. geležiniai įrankiai: peiliai, ylos, raktai, cilindrinė spyna, pentinas, žirklių, dalgio dalys ir žalvarinių dirbinių: raktai, pasaginės ir apvalios segės, kabutis, įvija, apkalas, smiltainio ir molinis verpstukai, akmeniniai galastuvai, gintaro gabalėlis, daug žistos keramikos šukių, apie 40 kg gyvulių kaulų.

Piliakalnis datuojamas II tūkst. pradžia.

Pasiekiamas Ariogalos–Betygalos plentu (yra kairėje (V), pervažiavus Kirkšnovę).“

Darbutų piliakalnį XX a. pr. iš pietų pusės ir kasinėjimų metu atkastą akmenų grindinį gynybinės sienos vietoje yra fotografavęs L. Kšivickis (nuotraukos saugomos VDKM).

Piliakalnį tyrinėjęs Tadas Daugirdas savo raštuose mini šio pi-

(Nukelta į 24 p.)

Betygalos I piliakalnis iš pietryčių pusės XX a. pr. L. Kšivickio nuotrauka. VDKM, inv. nr. 2042. Ilustracija iš „Lietuvos piliakalnių atlaso“ (V., 2005 m.)

(Atkelta iš 23 p.)

liakalnio pašlaitėje esantį senkapį. Šis buvusio Darbutų dvaro žemėje esantis senkapis ir jo radiniai minimi ir valstybės archeologijos kasinėjimų medžiagoje (VAK, 38, p. 102–104), tačiau XX a. antroje pusėje šių senkapių pėdsakų archeologinių žvalgomųjų ekspedicijų metu jau nebebuvo galima užfiksuoti, aplinkiniai žmonės taip pat jų vietos nurodyti nebegalėjo.

DARBUTŲ II PILIAKALNIS

Darbutų „antrasis piliakalnis yra 400 m į ŠV nuo pirmojo. Jis įrengtas Dubysos aukštutinės terasos krašte esančiame aukštumos kyšulyje. Aikštelė keturkampė, pailga P–Š kryptimi, 25x8 m dydžio. Jos Š gale supiltas 9 m ilgio, 1,7 m aukščio, 14 m pločio pylimas, kurio išorinis 3 m aukščio šlaitas leidžiasi į 9 m pločio, 1 m gylio griovį. Šlaitai statūs, 15–20 m aukščio. Pylime iškasta duobė. Piliakalnis apaugęs mišriu mišku, medžiai nuo aikštelės kirsti.

Piliakalnis datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia.

Pasiekiamas Ariogalos–Betygalos plentu pervąžius Kirkšnovę, pakilus plentu į Dubysos šlaitą, jame pasukus į kairę (V) žvyrkeliu, vedančiu Vandžių link, pavažius 100 m (yra 30 m į dešinę (Š), miške).“

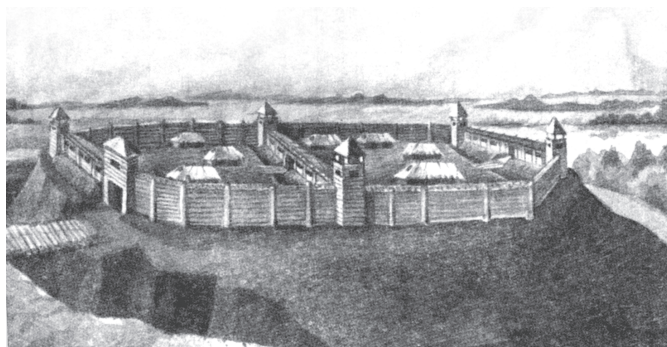
ROČIŠKĖS PILIAKALNIS

Šio piliakalnio pilies rekonstrukciją 1956 m. padarė P. Tarasenka. XX a. pradžioje piliakalnį yra fotografavęs L. Kšivickis (šių jo nuotraukų saugoma VDKM).

„Piliakalnis įrengtas Dubysos dešiniojo kranto aukštutinės terasos krašte, santakoje su bevardžiu upeliu. Aikštelė ovali, pailga PR–ŠV kryptimi, 42x20 m dydžio, buvusi apjuosta 0,5 m aukščio, 4 m pločio pylimu, kuris geriausiai išliko ŠV pusėje. Už pylimo iškastas 4 m pločio, 0,3 m gylio griovys, už jo supiltas antras 0,5 m aukščio, 4 m pločio pylimas, kuris ŠV gale yra 2 m aukščio, 15 m pločio, PR gale – 1,5 m aukščio, 11 m pločio. ŠV pylimo išorinėje pusėje iškastas 14 m pločio, 1,5 m gylio griovys 6 m pločio dugnu, už kurio supiltas 0,2–0,7 m (Š) aukščio, 6 m pločio pylimas, kurio galai pereina į 4–5 m pločio terasą piliakalnio Š ir P šlaituose, apjuosdami jį trečiu pylimų žiedu. Į PR ir ŠV nuo aikštelės įrengti priešpiliai.

Į ŠV nuo piliakalnio esančio priešpilio aikštelė keturkampė, pailga PR–ŠV kryptimi, 65x15 m dydžio, iškilusiu per 1 m viduriu. Jos ŠV pusėje supiltas 1 m aukščio, 10 m pločio pylimas (išliko tik Š kraštas), kurio 2 m aukščio išorinis šlaitas leidžiasi į 12 m pločio, 1,5 m gylio griovį. Į PR nuo piliakalnio esančio priešpilio aikštelė keturkampė, irgi pailga PR–ŠV kryptimi, 35x11 m dydžio, iškilusiu per 1 m viduriu. Jos PR pusėje supiltas 1 m aukščio, 14 m pločio pylimas.

Piliakalnio ir priešpilių šlaitai į Dubysos slėnį statūs, 20 m aukščio, į upelį – nuolaidesni, 10–15 m aukščio. Jie ir aikštelės bei

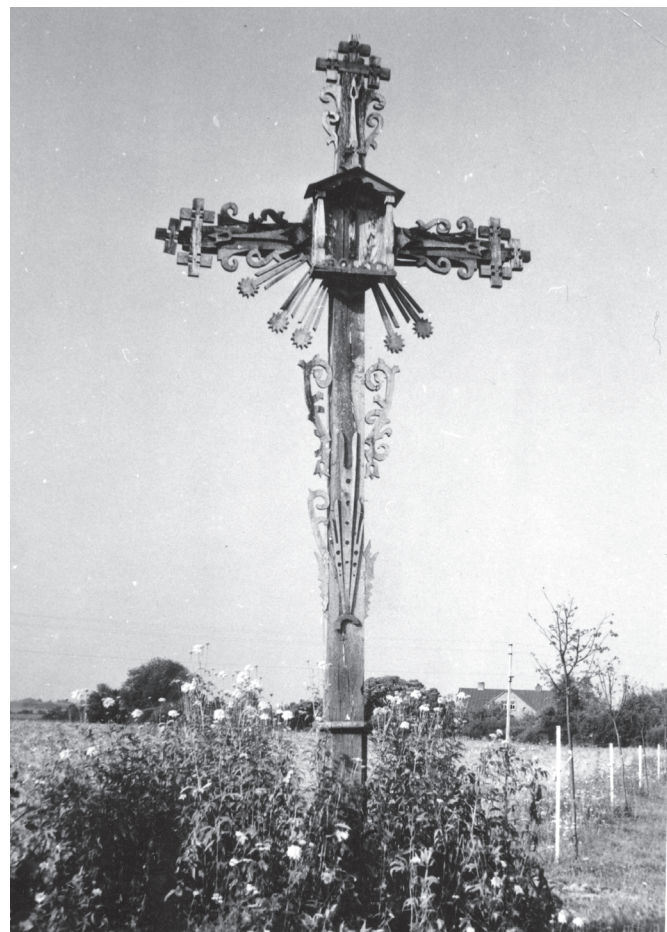

Ročiškės piliakalnio pilies rekonstrukcija. Autorius Petras Tarasenka. 1956 m. Iliustracija iš „Lietuvos piliakalnių atlaso“ (V., 2005 m.)

pylimai apardyti arimų. ŠV priešpilio beveik visas ŠV pylimas nuardytas kasant karjerą. Aikštelės dirvonuoja, tačiau jau pradeda užaugti krūmais ir eglaitėmis, Š šlaitas apaugęs eglėmis. Piliakalnis žinomas ir Račkiškių vardu.

Piliakalnis datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia.

Pasiekiamas iš Ariogalos–Betygalos plento, pravažius Kirkšnovę, kylant į kalną pasukus į kairę (V) keliu, pavažius 2,7 km Dubysos kairiojo kranto slėniu iki nykstančio kelio galo (yra dešinėje (Š), ant Dubysos aukštutinės terasos (matyti neapaugęs P šlaitas).“

Mečislovo Sakalausko nuotraukoje – kryžius Betygalos apylinkėse. Fotografuota apie 1960 m.

ADMINISTRAVIMAS, TEISMAI ŽEMAITIJOJE XV–XVIII A.

PARENGTA PAGAL DR. VACIO VAIVADOS TEKSTĄ „ŽEMAITIJA XV–XVIII AMŽIUJE“. ŽEMAITIJOS ISTORIJA. - VILNIUS, 2000, P. 117–123

Ilustracijoje – Žemaičių kunigaikštystės Raseinių repatricijos teismo antspaudas.
Saugomas A. Baranausko ir A. Vienuolio Žukausko muziejuje Anykščiuose.
Ilustracija iš Raseinių krašto istorijos muziejaus rinkinių

„XV–XVIII a. galima įžvelgti gal du svarbesnius Žemaitijos administravimo modelio raidos etapus. Pirmasis apimtų XV a. ir tęstųsi iki 1565–1566 m. teisminių ir administracinių reformų, o antrasis – XVI a. pab. – XVIII a. pab. Kiekvieną iš šių etapų galima būtų suskirstyti į smulkesnius periodus. (...)“

Pirmuoju etapu Žemaitija mėgino surasti savo vietą visame LDK gyvenime, sutvarkyti savo vidaus gyvenimo organizaciją. Šis laikotarpis nebuvo ramus. Kiekvienas Didžiojo kunigaikščio žingsnis, pažeidžiantis nusistovėjusias vietines tradicijas, čia buvo sutinkamas nepalankiai. Galiausiai 1441 m. po Žygimanto Kęstutaičio nužudymo pasireiškusiame Žemaitijos bajorų nesutarimuose su LDK ponija dėl pretendento į Didžiojo kunigaikščio sostą, žemaičių bajorijai pavyko užtikrinti Žemaitijos seniūnystės, kuri LDK titule pradedama vadinti kunigaikštyste, lygiavertę padėtį kitų LDK vaivadsčių ir seniūnijų atžvilgiu. 1441 m. DLK Kazimiero suteikta privilegija, nors tiesiai apie tai ir nekalbėdama, bent jau bendriausiais bruožais nubrėžė ir Žemaitijos administravimą – Žemaitijos bajorija gavo teisę pati rinkti seniūnus. (...)“

Svarbiausia Žemaitijos administracijos figūra XV–XVIII a. buvo seniūnas. Tačiau jo padėtis keitėsi. XV a., kai į šias pareigas Didysis kunigaikštis dažniausiai skirdavo Kęsgailas, seniūno kompetencija Žemaitijoje buvo labai didelė. Su Kęsgailų sprendimais vietinė bajorija turėjo skaitytis beveik besąlygiškai. (...)“

Kitas įtakingas Žemaitijos administravimo institutas buvo tijūnai. Valsčių skaičius ne visada lėmė tijūnų skaičių. Kartais vienas tijūnas galėjo administruoti kelis valsčius, todėl tijūnų skaičius keitėsi. (...) Tijūnų institutas Žemaitijos administravimo sistemoje išliko reikšmingas iki pat Lietuvos-Lenkijos valstybės žlugimo.

Vilniaus seimas 1564–1566 m. perskirstė LDK į 30 pavių, kurie sudarė 13 vaivadsčių²⁹. Žemaitijos seniūnija, kaip ir Poloko, Mstislavlio, Podolės, Breslaujos vaivadijos, savo sudėtyje turėjo po vieną pavietį, t. y. jų teritorijos smulkiau nebuvo padalytos. Būtent šiais metais vykdytas reformas galima būtų laikyti antrojo Žemaitijos administravimo laikotarpio pradžia.

Iki XVI a. vid. nusistovėjęs LDK valdymo organizavimo modelis tenkino Žemaitijos bajoriją. Tai rodo ir 1564–1566 m. reforma. Vykdydamas ją bajorija iš pradžių pasipriešino naujovėms, nors šios ir žadėjo jai kur kas didesnes laisves. (...) Žemaitijos bajorija vis dėlto siekė XVI a. vid. išlaikyti senuosius institutus, o siūlomą naują tvarką pajungti senajai. Daugelio pavietų bajorija siuntė DLK seimeliuose priimtus prašymus, pretenzijas dėl kai kurių reformos punktų. Prašymus buvo pateikusi ir Žemaitijos bajorija.

1566 m. Bresto seime žemaičių bajorija jų pateikė šešis. Svarbūs yra šie: leisti patiems rinkti pretendenta, kaip ir seniūną, į kašteliono pareigas, neleisti lengvai atsieti žemės nuo vaikų ir giminaičių, leisti Pilies teismą sujungti su Žemės teismu, kad dėl teismų įvairovės nebūtų vilkinimo, o teismo sprendimo vykdymą pavesti Pilies teismo urėdui. Teismų klausimu dar buvo pageidaujama, kad teismų sesijos vyktų kas aštuonios, o trukmę dvi savaites. Taip pat prašyta leisti apeliacijas nagrinėti vietoje, šias funkcijas atiduodant seniūnui kartu su kaštelionu ir kitais urėdininkais reguliariose jų sesijose. Apeliacija, prašančiųjų Žemaitijos bajorų supratimu, už Nevėžio turėtų būti siunčiama tik tuo atveju, jei apeliuojantysis liktų nepatenkintas. Šiuo atveju prašoma, kad tokios apeliacijos Didžiajam kunigaikščiui būtų pateikiamos ne tiesiogiai, bet per seniūną ir per jį gaunamas atsakymas. Jau iš šių prašymų matyti, kad Žemaitijos bajorija norėjo sukurti savitą, skirtingą nuo LDK teismų sistemą. Žygimantas Augustas patenkino, suprantama, ne visus prašymus. Buvo pripažinta Nevėžio upės riba, už kurios prasideda Žemaitijos kunigaikštystė, patenkintas bajorų reikalautas Palangos bei Jurbarko išpirkimas, tačiau žemės atsiejimo klausimas atmetas kaip prieštaraujantis Statuto nutarimams; seniūno institucijos pakeitimo vaivados institutu klausimas buvo atidėtas iki kito Seimo, kašteliono skyrimo tvarką paliko senąją, bet buvo atmetas atskiros teisminės sistemos įvedimo Žemaitijoje prašymas. Tad Žemaitijos Žemės teismo teisėjas, pateisėjis ir raštininkas turėjo pradėti vykdyti savo pareigas. Jų darbą privalėjo užtikrinti seniūnas, turėjęs prižiūrėti, kad veiktų abu teismai, kad būtų pildomos dvi knygos – Žemės ir Pilies teismų. Paliktas ir anksčiau numatytas teismų sesijų grafikas: jie turėjo vykti tris kartus per metus – po Švč. Trejybės, šv. Mykolo ir Trijų Karalių švenčių.

Kaip galima spręsti iš Henriko Valua privilegijos, prie šio klausimo Žygimanto Augusto valdymo pabaigoje nebebuvo grįžta. Be to, iki 1574 m. balandžio 9 d., kai Henrikas Valua pasirašė senųjų privilegijų patvirtinimo aktą, žemaičiams patiems naujoji tvarka, matyt, pradėjo patikti, nes privilegijoje rašoma, jog prašant Žemaitijos seniūnui ir pageidaujant visiems Žemaitijos žemės urėdininkams, šlėktai ir riterijai, paliekamos kaštelionų, pakamarių ir karužos institucijos, taip pat Žemės teismo teisėjai, pateisėjai ir raštininkai, kurių anksčiau čia nebuvo ir atsirado tik Žygimantui Augustui valdant. (...) Henriko Valua privilegijoje esama ir kai kurių Didžiojo kunigaikščio nuolaidų. Jau minėjome, kad Žygimantas Au-

(Nukelta į 26 p.)

(Atkelta iš 25 p.)

gustas palyginti atkakliai laikėsi Žemaitijos kašteliono rinkimo iš vietos bajorų klausimu. Naujai išrinktas Henrikas Valua 1574 m. balandžio 9 d. privilegijoje šią teisę žemaičių bajorams pripažino. Be to, pagal šią privilegiją iš vietos bajorų turėjo būti renkami ir pakamariai bei karužos. Vadinas, Žemaitijos bajorija lyg ir susigrąžino visišką savivaldą, kuri buvo pažeista vykdančią administracinę reformą. Visos vietinių pareigūnų skyrimo privilegijos bent jau formaliai vėl atsidūrė žemaičių bajorijos rankose.

Viena iš administracinės reformos įgyvendinimo Žemaitijoje problemų ta, kad čia nebuvo stipresnių miestelių. Iki reformos vietinės bajorijos seimeliai vyko ir Vilkiroje, ir Kražiuose. Nuolatinio seimelių centro nebuvo. Tad ta pačia privilegija Henrikas Valua leido tokia vieta pasirinkti Raseinius ir jų svarba Žemaitijos gyvenime išaugo. Ne šiaip sau dar ir dabar Raseiniai kartkartėmis pavadinami Žemaitijos sostine. Tačiau ir šiame miestelyje teismai įsitvirtino ne iš karto. Dar 1581 m. Žemaitijos pasiuntiniai Varšuvos seime (Dirvėnų tįūnas Merkelis Vaitiekus Šemeta, Povilas Stanislovas Daumantas Siesickis) visos žemaičių bajorijos vardu Steponą Batorą prašė leisti išsipirkti už 1 200 kapų grašių valdovui priklausiusius Raseinius iš Motiejaus Petkevičiaus našlės, kad čia galėtų vykti bajorų seimeliai, savo sesijas rengti teismams. Steponas Batoras tokiam žemaičių prašymui neprieštaravo. Žemaičių seniūnui Jonui Kiškai buvo liepta vykti į Raseinius ir čia išmatuoti vietą, kurioje turėjo būti pastatytas teismo pastatas. Beje, prašyme buvo įrašyta, kad Raseiniuose turėtų vykti ir Žemaitijos tribunolo, kuris čia dėl vietos bajorijos nesugebėjimo jį suformuoti taip ir nepradėjo veikti, sesijos. Žemaičiams DLK Zigmantas Vaza leido savo atstovus deleguoti į Vyriausiąjį LDK tribunolą Vilniuje. Žemės teismo sesijos Raseiniuose vyko jau XVI a. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje. Žemės teismo urėdas, kurį sudarė teisėjas, pateisėjis ir raštininkas, buvo renkamas bajorų seimelyje. Čia jie iškeliami kaip kandidatai, o išrinkimą tvirtindavo DLK. Tik po to pastarieji gaudavo visišką veiklos laisvę. Šiaip dažniausiai seimeliai siūlydavo ne vieną, o keturis kandidatus, iš kurių valdovas pasirinkdavo. Tačiau jei bajorija nusprendavo, kad pateisėjis po teisėjo mirties ar pasitraukimo turi eiti teisėjo pareigas, valdovui pateikiama tik viena kandidatūra. Žemės teismo kompetencija buvo gana didelė – apėmė daugiausia žemėvaldos problemas. Be teisminių įgaliojimų, Žemės teismas dar veikė ir kaip notariatas – į teismo knygas buvo įrašomi įvairiausi svarbūs to meto bajorijos gyvenimo dokumentai, tarp jų – net seimelių instrukcijos ar liaudos.

Pilies teismas susiformavo iš seniūno teismo. Jo sudėtyje buvo pats seniūnas, kuris pasirinkdavo ir Pilies teismo teisėją bei raštininką. Prieš pradėdamas eiti pareigas teisėjas turėjo prisiekti. Šio teismo teisėjai tarnybą gaudavo iš seniūno rankų, todėl skundai dėl neteisėtų sprendimų ir t. t. pirmiausia turėdavo būti atiduoti svarstyti seniūnui ir tik nesutikus su jo sprendimu – valdovo nuožiūrai. Pilies teismas dažniausiai nagrinėdavo kriminalines bylas, tačiau neretai jo knygoje randame įrašytų ir žemėvaldos bylų, ir seimelių instrukcijų, liaudų.

Be Žemės ir Pilies teismų, vykdančią valstybinę reformą, buvo įsteigtas ir Pakamarės teismas. Priimant Antrąjį LDK Statutą jau dalyvavo ir Žemaitijos pakamarė, Ariogalos tįūnas Mikalojus Stankevičius Bilevičius. Tad Žemaitijoje pakamarės institutas ir jo teismas atsirado veikiausiai dar 1565 m. Nors Antrajame LDK Statute buvo nurodyta, kad pakamarę skiria valdovas, tačiau Trečiajame ši teisė buvo perduota vietos bajorijai. Pakamare išrinktas galėjo būti

tik paviete gyvenantis bajoras. Pareigas jis eidavo iki gyvos galvos. Po išrinkimo pakamarė turėdavo prisiekti savo urėdai. Pagrindinė pakamarės teismo funkcija – aiškintis įvairius nesutarimus, ypač žemės valdų ribų klausimais. Šiaip bylas į Pakamarės teismą turėjo nukreipti Žemės teismas, tačiau daugiausia šio teismo knygoje užfiksuota bylų yra nukreiptų iš Pilies teismo ir net Tribunolo. Pakamarės institutas buvo svarbus Žemės urėde. Sąrašė jis minimas iš karto po maršalkos, prieš vėliavininką bei Žemės teismo pareigūnus. Svarbi jo funkcija ir bajorų seimelių metu – jo parašas visada būdavo tarp pirmųjų pareigūnų.

Svarbūs Žemaitijos kunigaikštystės teismų praktikoje buvo ir vazniai, t. y. teismo vykdytojai. Šios pareigos susiformavo susiliejus vižams ir dekiams. Vaznys atliko kelias funkcijas: pirmiausia jis buvo teismo vykdytojas, be to, oficialus liudytojas, ypač nustatant padarytus nuostolius. Vazniai turėdavo palaikyti tvarką teisme, išnešioti kvietimus. Dėl vaznių atliekamų funkcijų, jų buvo renkama tiek, kiek reikia teismų darbui užtikrinti.

Po XVI a. vidurio teisminės reformos tvarka nesikeitė iki XVIII a. antrosios pusės. Pakraščių gyventojams buvo nepatogu vykti tvarkyti svarbiausių žemėvaldos klausimų į Raseinius, tačiau tik 1764 m. Žemaitijai buvo suteikta privilegija ir įkurta dar viena teisminė teritorija – Telšių repartacija, kuri turbūt dėl to, kad čia teisę savarankiškai šaukti savo seimelius gavo vietos bajorija, buvo vadinama Telšių pavietu (plačiaja prasme). Naujai sukurtai teisminei apygardai 1764 m. Seimo nutarimu turėjo priklausyti Telšių, Rietavo, Pajūrio, Viešvėnų, Karšuvos, Šauduvos, Gondingos, Tverų, Patumšių, Biržinėnų, Palangos, Pavandenės, Medingėnų, Karklėnų ir Žarėnų pavietai. 1766 m. Seimo nutarimu prie Telšių teisminės apygardos dar buvo prijungti Didžiųjų ir Mažųjų Dirvėnų pavietai. Jų prijungimas motyvuotas susisiekimo nepatogumais. Pastarajame Seime taip pat buvo nutarta, kad atsiradus problemų dėl Žemės urėdo bei Vyriausiojo Tribunolo atstovų rinkimų, kurie vykdavo Raseiniuose Trijų Karalių sesijos metu, Telšių teismams buvo leista į šio laikotarpio sesiją rinktis tuoj po Pelenų dienos. Atsiradus dviem teisminėms apygardoms, Raseinių teismas išsaugojo savo prioritetines teises. Į šio teismo archyvą turėjo būti siunčiamos ir Telšiuose vedamos knygos.

Telšių repartacija veikė iki 1775 m. Tų metų Seimas ją perkėlė į Šiaulius, kur labai aktyviai ekonomijos reikalus tvarkė Antanas Tyzenhauzas. Buvo pakeistos Šiaulių teisminės apygardos ribos. Jai turėjo priklausyti Šiaulių, Didžiųjų ir Mažųjų Dirvėnų, Beržėnų, Tendžiogalos, Josvainių, Palangos bei Platelių, Telšių, Rietavo, Patumšių, Biržinėnų, Pavandenės, Medingėnų ir Karklėnų pavietai. Teismų vedimo tvarka palikta tokia, kokia buvo susiklosčiusi. Tačiau Šiaulių ir Raseinių teisminių apygardų teritorijos, matyt, nelabai tenkino vietos bajoriją, nes jau kitame, 1776 m. Seime, buvo nutarta, kad Raseinių teismams turi priklausyti Ariogalos, Veliuonos, Vilkijos, Josvainių, Tendžiogalos, Raseinių, Viduklės, Kražių, Karšuvos, Pajūrio, Šauduvos, Telšių, Tverų, Rietavo ir Palangos pavietai. Šiaulių teisminei apygardai liko Šiaulių, Mažųjų ir Didžiųjų Dirvėnų, Beržėnų, Užvenčio, Viešvėnų, Gondingos, Biržinėnų, Pavandenės, Medingėnų, Karklėnų, Žarėnų ir Patumšių pavietai, o iš Veliuonos pavieto – Dotnuvos bei Laudos traktai. Tokia teismų struktūra išliko iki 1790 m., kai Žemaitijos atstovams prašant buvo leista įsteigti dar vieną, jau trečią, teisminę apygardą Telšiuose, kuri turėjo apimti Telšių ir Palangos pavietus. Toks buvo paskutinis teisminių apygardų perskirstymas iki Lenkijos-Lietuvos valstybės paskutiniojo padalijimo.“

GIRKALNIS

PARENGĖ JURGA PALANGYTĖ

Gyvenvietė 10 km į pietus nuo Raseinių, prie Žemaičių plento. Čia žmonės gyveno jau III–IV a. po Kr. Tai rodo ir archeologo L. Kšivickio 1910 m. vykdyti kasinėjimai Gabrieliškės (Naukaimio) piliakalnyje.

Anot legendos, senovėje šių apylinkių miškuose medžiojo ponas Jurgis. Netikėtai jį užpuolė vilkai. Nenorėdamas tapti jų grobiu, ponas Jurgis pasižadėjo Dievui toje vietoje pastatyti bažnyčią. Kai tik prisiekė tai padaryti, vilkai išbėgiojo. Bažnyčią jis pastatė ir savo patrono šv. Jurgio vardu pavadino. Vėliau vietovę pavadinę Girkalniu, nes visa atsitikę girioje.

- 1370 m. kryžiuočių kronikose pirmą kartą paminėta Girkalnio apylinkėse esanti Pramedžiava.
- 1417 m. (kitais duomenimis – 1421 m.) pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose paminėtas Girkalnis.
- Anot legendos, 1427 m. Girkalnio apylinkėse pastatyti Biliūnų dvaro rūmai. 1515 m. jie buvo restauruoti.
- XVI a. rašytiniuose šaltiniuose minimas Girkalnio dvaras.
- XVII a. Girkalnyje jau stovėjo Romos katalikų bažnyčia. 1622 m. ją atnaujino vyskupas S. Kiška.
- 1637 m. Girkalnyje veikė mokykla.
- 1702 m. Biliūnų dvaro rūmuose buvo apsistojęs Švedijos karalius Karolis XII.
- 1745 m. Girkalnio valsčius, žemės atiteko žemaičių vyskupams.
- XIX a. pr. Girkalnyje veikė mokykla (1820 m. joje mokėsi 40 vaikų). Vyskupo M. Valančiaus laikais buvo atkurta parapinė mokykla, kuri po 1863 m. uždaryta.
- Pirmoji bažnyčia Girkalnyje stovėjo jau prieš 1613 m. Bažnyčia atnaujinta, savarankiška parapija įsteigta 1622 m.
- 1621 m. lapkričio 6 d. oficialiai įkurtas Girkalnio miestelis.
- 1744 m. senosios bažnyčios vietoje pastatyta nauja medinė.
- XIX a. pr. Girkalnyje pradėjo veikti nauja mokykla.
- 1812 m. Biliūnuose lankėsi Napoleono maršalas Makdonaldas.
- 1826 m. Girkalnio bažnyčia buvo suremontuota.
- 1841 m. Girkalnyje buvo 442 gyventojai, 1897 m. – 648.
- 1831, 1863 m. Girkalnio gyventojai dalyvavo sukilimuose.
- 1861–1950 m. Girkalnis buvo valsčiaus centras (Girkalnio valsčiumi vadintas tik nuo 1918 m., iki to laiko – Mankūnų valsčiumi).
- 1866 m. Girkalnyje pradėjo veikti rusiška mokykla.
- 1890 m. rugpjūčio 20 d. sudegė Girkalnio katalikų bažnyčia.
- 1898 m. užbaigta statyti nauja Girkalnio katalikų bažnyčia.

Nuotraukose: apačioje – Gabrieliškės piliakalnis iš pietų pusės XX a. pr. L. Kšivickio nuotr. VDKM, nr. 2135. Iliustracija iš „Lietuvos piliakalnių atlaso“ (V., 2005); dešinėje – Girkalnio bažnyčia. A. Norkaus nuotrauka iš Raseinių krašto istorijos muzjaus rinkinių

- 1923 m. Girkalnyje buvo 451 gyventojas, 1959 m. – 488.
- 1941 m. prie Girkalnio naciai nužudė apie 800 nespejusių pasitraukti Raseinių žydų, komunistų aktyvistų.
- 1944 m. vasarą ir rudenį pro Girkalnį ėjo fronto linija.
- 1944 m. Girkalnyje kilo gaisras, sunaikinęs beveik visą miestelį, taip pat ir bažnyčią. Po to apie 20 metų pamaldos vykdavo parapijos salėje (sudegė 1964 m.). Po gaisro bažnyčiai pritaikytas iš Vengerskių kaimo atkeltas gyvenamasis namas.
- 1944 m. įsteigta Girkalnio progimnazija.
- 1945–1950 m. Girkalnyje veikė septynmetė mokykla (1956 m. reorganizuota į vidurinę mokyklą. Dabar ji – pagrindinė).
- 1990–1997 m. pastatyta nauja Girkalnio šv. Jurgio bažnyčia (architektas F. Sakalauskas).
- Šiuo metu Girkalnio seniūnija užima 10 475 ha plotą. Čia gyvena daugiau negu 2 tūkst. žmonių. Seniūnijos teritorijoje yra 40 kaimų. Didžiausi iš jų yra šie: Girkalnis (apie 1 tūkst. gyventojų), Pramedžiava, Ražaitėliai, Žvirgždžiai. Seniūnijoje plėtojamas žemės ūkis, maisto produktų gamyba.

GABRIELIŠKĖS PILIAKALNIS

Šis piliakalnis daugelio vadinamas Naukaimiu. Jį XX a. pr. yra fotografavęs L. Kšivickis (nuotraukos saugomos VDKM).

„Piliakalnis įrengtas atskiroje kalvoje. Aikštelė ovali, pailga ŠV–PR kryptimi, 34x23 m dydžio. 2 m žemiau aikštelės yra tarsi terasa. Šlaitai statūs, 6–7 m aukščio. Aikštelė apardyta apkasų, arimų. Piliakalnis dirvonuoja, ŠR ir ŠV pašlaitėse auga pavieniai beržai.

P papėdėje, 0,3 ha plote yra papėdės gyvenvietė.

1910 m. L. Kšivickis ištyrė aikštelės P pusę (350 m²). Aptiktas iki 1 m storio III–IV a. kultūrinis sluoksnis su akmenų grindiniais, lygia ir grublėta keramika, geležiniais (ietigaliai, peiliai) ir žalvariniais (antkaklių ir apyrankių fragmentai, žiedai) dirbiniais. Aikštelėje rasta 2x2,5 m dydžio duobė siaurėjančiu dugnu su suanglėjusiais grūdais, 6 Romos monetomis. Piliakalnis datuojamas I tūkst. I p.

Pasiekiamas Girkalnio–Plingių keliu Naukaimyje pasukus į kairę (P), pavažiavus 700 m (yra į kairę (ŠR)).“

RASEINIŲ PRAEITIES FRAGMENTAI (XVI–XVIII A.)

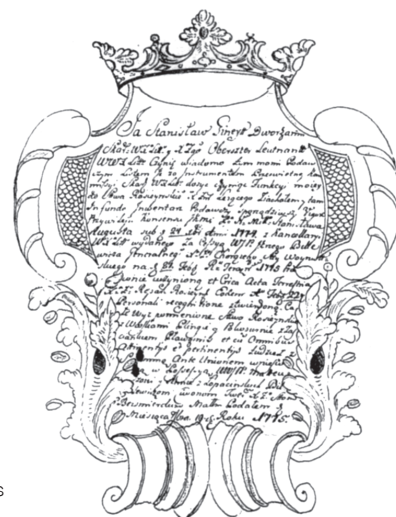
DR. ALGIRDAS BALIULIS

Apie Raseinius ir jų apylinkes prieš keletą dešimčių metų yra nemažai rašęs ir informacijos paskelbęs Bronius Kviklys tokiuose jo emigracijoje parengtuose leidiniuose, kaip „Mūsų Lietuva“ (vėliau pakartotas leidimas jau Lietuvoje)¹, „Lietuvos bažnyčios“². Raseinių bažnyčių istoriją pakankamai tiksliai yra aprašęs vyskupas Motiejus Valančius „Žemaičių vyskupystėje“, beje, jis bene pirmasis parašė (nenurodydamas datos, galbūt turėjo omenyje 1792 m.), kad Raseiniai turėjo Magdeburgo teisę („Mandaburija buvo šiuose miesteliuose: Raseiniuose...“), ten pat suminėdamas ir kitus miestelius, taip pat tokios teisės neturėjusius³.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero valdymo metais (1440–1492) Lietuvos Metrikoje yra keletas įrašų, nurodančių, kad bajorams duodami žmonės ir žemė⁴, tačiau ar tai buvo Raseinių miestas, ar kokie dvarai šalia jo, tuo metu vadinti bendru Raseinių vardu, šiandien sunku pasakyti. Tik neabejotina, kad Raseiniai tuo laiku buvo vienas iš administracinių centrų. Yra pagrindo manyti, kad Raseinių miestas jau turėjo egzistuoti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto valdymo metu, nes čia apie 1421 m. buvo pastatyta bažnyčia.

1528 m. Raseiniai minimi kaip valsčiaus centras. Valsčiaus bajorai (kariuomenės sąraše nurodytos 193 pavardės) tuo metu į karą turėjo siųsti 218 ginkluotų raitelių, taigi dauguma siuntė po vieną, vos keli – po keletą karių⁵.

Nuo 1536 m. Raseinius ir Skirsnemunę – didžiojo kunigaikščio dvarus, miestelius ir kaimus – valdė valdovo lotyniškųjų raštų raštininkas Povilas Naruševičius. 1537 m. didžiojo kunigaikščio pasiūstas revizorius Andrius Mackavičius Raseinių miestelyje surašė 25 gyventojus. Dauguma jų darė midų ir alų (išskyrus porą neseniai įsikūrusių) ir juos pardavinėjo. Smuklininkai mokėjo 26 kapas grašių. Nurodoma, kad nuo praėjusių metų gaunama 7 kapomis grašių daugiau. Tas pats revizorius 1538 m. rašo, kad Raseinių miestelyje yra 27 gyventojai, tačiau už alaus ir midaus gamybą ir šinkavimą mokėjo tik 23 kapas grašių, vadinasi, vienas kitas gyventojas buvo atsisakęs laikyti smuklę. Iš viso Raseinių valsčiaus didžiojo kunigaikščio pajamos buvo padidėjusios 11 kapų ir 37 grašiais ir dvarų valdytojas valdovo išdui turėjo mokėti 167 kapas ir 57 grašius⁶. Taigi Raseinių miestas kasmet pamažu augo, tačiau vis dėlto buvo menkas. 1551 m. į valdovo išdą mokėjo tik 5 kapas grašių sidabrinės mokesčio (mokestis valstybės gyny-

Raseinių seniūnijos inventoriaus titulinis lapas, 1775 m. LVIA. Ilustracija iš leidinio „Raseinių krašto istorijos muziejus 1975–2005“ (V., 2005, p. 3)

bai). Palyginimui galima nurodyti, kad tuo laiku Vilkija ir Veliuona mokėjo po 10 kapų grašių⁷.

Kaip pažymi J. Minkevičius „Lietuvos architektūros istorijos“ I tome, iki XVI a. pabaigos Raseinių miesto planas buvo netaisyklingas, radialinis, šiek tiek pritaikytas prie kalvotos vietovės. Čia kirtosi svarbūs Žemaitijos keliai. Raseiniams tapus teismų centru, išaugo jo administracinės ir prekybinės funkcijos, nuo 1585 m. nuolat rinkdavosi seimeliai, iš pradžių posėdžiavę parapijos bažnyčioje, vėliau bajorai pasistatė tam reikalui skirtą būstinę. Užmiestyje buvo apmokoma šauktinė kariuomenė. XVI a. pabaigoje miesto vakarinėje dalyje buvo išmatuota kvadratinė didžiulė turgaus aikštė. Jos planas ir gatvių įjungimas į ją yra renesansinio pobūdžio. Suplanuotoji dalis buvo gerai susieta su senomis radialinėmis gatvėmis, o naujoji aikštė tapo funkcinio ir kompozicinio miesto centru.

Miesto architektūrą XVII a. I p. pakeitė nauji statiniai. Prie aikštės iškilę prekybos ir visuomeniniai pastatai savo tūriais mažai kuo skyrėsi nuo greta stovinčių. Miestą papuošė jo pakrastyje vietoje medinės bažnyčios pastatyta barokinė dominikonų bažnyčia⁸. J. Minkevičiaus „Lietuvos architektūros istorijoje“ kalbama ir apie savivaldos teises bei rotušę prie aikštės. Su tuo negalime sutikti, nes Raseiniai tuo metu savivaldos teisių neturėjo, tad nebuvo ir rotušės, o žemės ir pilies teismų namai negali būti laikomi rotuše. Naujos aikštės sukūrimą reikėtų sieti su Valakų reforma, kuri Žemaitijoje, valdovo dvaruose, vyko apie 1560 m., taigi ne amžiaus pabaigoje. K. Jablonskio nuomone, 1553–1558 m. Valakų nuostatai buvo skirti ne tik dvarams ir sodžiams, bet ir miestams, kuriems nebuvo suteiktos magdeburginės privilegijos. Šiuo įstatymu buvo tvarkomas, pavyzdžiui, toks miestas kaip Raseiniai. Jis nustatė miestiečių mokesčius už sklypus, laukus, žemes, karčemas, mėsinių mokesčius ir t. t.⁹

Siekiant modernizuoti valstybės sandarą, 1564–1566 m. buvo vykdoma administracinė ir teismų reforma. Antrasis Lietuvos Statutas (1566 m.) nustatė kiekvieno pavieto Žemės teismo sudėtį – pavietų seimeliuose turėjo būti išrinkta po 4 kandidatus į teisėjo, pateisėjo ir raštininko vietą. Iš jų valdovas parinkdavo po vieną asmenį ir šie jiems patikėtas pareigas eidavo dažniausiai iki gyvos galvos arba iki bus pakelti į aukštesnes pareigas. Žemaitijoje pirmuoju teisėju tapo Stanislovas Viekavičius. Jam mirus, nuo 1570 m. iki 1594 m. teisėjo pareigas ėjo Kazimieras Orvidas; pateisėju iki

1594 m. buvo Kristupas Belevičius, raštininku 1566–1576 m. Stanislovas Gruzdis, po jo iki 1591 m. šias pareigas ėjo Adomas Rus-teikaitis¹⁰. Tų visų pareigūnų sąrašą nesunku sudaryti remiantis įrašais Lietuvos Metrikoje ir Žemaičių žemės teismo knygose iki pat XVIII a. pab. Vis dėlto reikia pažymėti, kad teismų reformos metu ir po 1569 m. Liublino unijos Žemaitijoje nebuvo nuolatinės teismų vietos. 1574 m. balandžio 9 d. išrinktasis valdovas Henri-kas, Žemaičių seniūnai Jonui Chodkevičiui pageidaujant visų Žemaitijos bajorų vardu, tvirtindamas jų teises, nustatė, kad pareigūnai patvirtinami iki gyvos galvos arba iki bus paaukštinti, o Žemaitijos centru, kur jie turi reziduoti eidami pareigas, skiriami Raseiniai. Tačiau Raseiniai ne iš karto tapo pavieto centru. Tokiu centru jie tapo tik valdant Steponui Batorui. 1581 m. pasiuntiniai į Varšuvos seimą – Dirvėnų tijųnas Merkėlis Šemeta ir Povilas Daumantas Siesickis – Žemaitijos bajorų vardu prašė Steponą Batorą leisti bajorams išpirkti Raseinių miestelį, kurį Žygimantas Augustas už 1 200 kapų grašių buvo įkeitęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės taurininkui Motiejui Petkevičiui, nes Raseiniai esą reikalingi bajorams suvažiuoti į seimelius, žemės, pilies ir Tribunolo teismams bei saugoti teismų knygomis. Steponas Batoras liepė Žemaičių seniūnai Jonui Kiškai nuvykti į Raseinius ir išmatuoti sklypą teismo pastatui (dokumente rašoma – *dvarui*) pastatyti ir perduoti bajorams; tame pastate ir vyks Žemaitijos žemės teismai, bus saugomos teismų knygos. Tą sklypą valdovas Žemaitijos bajorams suteikė amžinai naudotis, tačiau dėl Raseinių miestelio pasakyta, kad jis pereis valdovui, kai tik bajorai surinks Petkevičiaus našlei ir vaikams sumokėtus 1 200 kapų grašių. Tuos pinigus turėjo surinkti iš miestelio, Minionių kaimo činšo ir kitų mokesčių. Nesupranta ma, kodėl prirėkė dar vienos valdovo privilegijos (1585 m. vasario 16 d.), kuria vėl leidžiama išpirkti iš Petkevičiaus paveldėtojų Raseinius. Vis dėlto jau 1581 m. Žemaičių žemės teismas posėdžiavo Raseiniuose¹¹. Pagal K. Jablonskį, bajorai atpirkti Raseinių iš Petkevičiaus įpėdinių neįstengė. 1586 m. Raseinių laikytoju dar buvo Vilniaus žemės teismo raštininkas Merkėlis Petkevičius. Tik Steponui Batorui mirus, Žemaičių bajorai, suvažiavę į seimelį Kėdai niuose, pavedė Lukošiui Ždanui atpirkti Raseinius savo pinigais. 1589 m. vasario 17 d. L. Ždanas gavo iš Žygimanto III patvirtinimą laikyti Raseinius su Minioniais, kol Didysis kunigaikštis arba Žemaičių bajorai negražinsią jam jo sumokėtų M. Petkevičiui pinigų¹². Iki to laiko Žemaičių seniūnai reziduodavo savo dvaruose, ten teisdavo valdinius, pavyzdžiui 1542 m. Motiejus Janavičius (Kęsgaila) savo sprendimą priėmė Šaukėnuose¹³.

1579 m. apaštališkasis nuncijus Tarkvinijus Pekulas vizitavo kai kurias Žemaitijos bažnyčias. Per vizitaciją buvo aplankyti ir Raseiniai. Tuo metu Raseinių klebonas Jonas Mieževskis buvo įpareigotas dėvėti dvasininko drabužius, per metus priimti kunigo šventimus, pataisyti varpinės stogą bei šventoriaus tvorą, jau grasant 10 kapų bauda ir kitomis bausmėmis¹⁴. Beje, tuo metu, plintant kalvinizmui, katalikų dvasininkų, ypač mokančių lietuvių kalbą, labai trūko. Verta priminti, kad K. Jablonskis, rašydamas apie minėtąją vizitaciją, pažymi, kad tuo metu Žemaičiuose vienintelis kanaaninkas Mikalojus Daukša dėvėjo kunigo drabužiais¹⁵. Beje, 1637 m. minima Raseiniuose buvusi evangelikų reformatų bažnyčia, kuriai Mikalojus Slavočinskis testamentu užrašė 200 kapų grašių ir prašė joje palaidoti¹⁶.

1581 m. įkūrus Lietuvos vyriausiąjį tibunolą (arba bajorų apeliacinį teismą), Žemaitija tuo metu turėjo savo teisės papročius ir

laisves, todėl jai buvo palikta teisė sudaryti atskirą Tribunalą. Jo būstinė turėjo būti Raseiniuose arba kitame Žemaitijos miestelyje. Žemaitija nesugebėjo pasinaudoti šia jai suteikta teise ir po 7 metų prisijungė prie visos Lietuvos tribunolo. Zigmantas Vaza 1588 m. vasario 1-ąją, karūnavimo dieną, seime patvirtino šį prisijungimą ir leido žemaičiams kasmet rinkti į Tribunalą po tris deputatus. Žemaitija, kaip ir Trakų vaivadija, buvo priskirta prie Vilniaus kancencijos, t. y. tos teritorijos bajorų apeliacinės bylos buvo sprendžiamos Vilniuje¹⁷. Nors viename 1614 m. dokumente kalbama, kad Raseiniai yra įprastinė Tribunolo vieta (gal apsirikus ir supainiojus Žemės teismą su Tribunalu), todėl būtų saugiau ne Kražiuose, bet Raseiniuose, kaip Žemaičių sostinėje, steigti jėzuitų kolegiją¹⁸. Jėzuitų generolas Mucijus Viteleskis į raštą, kuriuo prašoma kolegiją statyti Raseiniuose, atsakė, jog kolegiją leista statyti Kražiuose ir jau patvirtinta; atrodo, jog šiuo metu kitą statyti Žemaitijoje nėra reikalo¹⁹. Galima paminėti, kad Lietuvos vyriausiojo tribunolo sprendimu prasikaltę Žemaitijos bajorai bausmę atlikdavo Raseinių kalėjime. Štai 1635 m. rugpjūčio 6 d. Lietuvos vyriausiojo tribunolo sprendimu bajoras Augustinas Kelpša su žmona, nuniokoję iš Merkėlio Kontauto išsinuotą sodybą ir nenorėję gražinti turto savininkui bei sumokėti nuomos, buvo nuteisti atlyginti Kontautui padarytą žalą ir už bausmę su žmona atsėdėti Raseinių kalėjime ketvirtį metų, tačiau tų metų pasėlius ir pievas galėjo nusipjauti²⁰.

Raseiniuose XVI a. buvo ir užsieniečių amatininkų. Pavyzdžiui, 1590 m. gruodžio 12 d. balbieriui (t. y. barzdaskučiu arba, kaip dabar sakytume, gydytojui) Fridrichui Kompui leidžiama pasistatyti užvažiavimo namus šalia prekyvietės, juose šinkuoti gėrimus. Tai smuklei pasistatyti atmatuotas 24 sieksnių ilgio ir tiek pat pločio žemės sklypas²¹.

1620 m. rugsėjo 30 d. į Raseinius atvykę valdovo revizoriai nustatė mokesčių ir prekybos taisykles arba miestelio nuostatus, kuriuos patvirtino Vladislovas Vaza. Jie 1644 m. liepos 10 d. įrašyti į Žemaičių pilies teismo knygą:

Raseinių miesto nuostatai, duoti mūsų, Mikalojaus Pasamovskio ir Luko Šilansko, jo karališkosios didenybės Žemaitijos seniūnijos revizorių, 1620 metų rugsėjo 30 dieną Raseiniuose.

Už sklypus, esančius turgavietėje ir prie gatvių, taip pat kaimavietes ir daržus raseiniškiai, kaip ir kiti valdovo LDK miestai ir miesteliai, turi mokėti po 6 lietuviškus grašius. Už ariamos žemės margus – po 6 grašius, už šienaujimų pievų margus – po 3 grašius, už dirbamos žemės valakus – po vieną kapą, o daugiau nieko duoti ar dirbti neprivalo.

Mokėdami činšą už valakus, jie turi mokėti raštininkui už užrašymą po 3 lenkiškus grašius, o mokėdami už margus ir sklypus, už įrašymą turi mokėti po pinigėlių.

Už gėrimų pardavimą nuo midaus ir alaus karčemų į valdovo išdą kasmet turi mokėti (svaigalų mokesčio) po kapą, už degtinės karčėmą – pusę kapos lietuviškų grašių, o už įrašymą nuo visų tų karčemų – po 12 lietuviškų pinigėlių.

Skerdikai – kiekvienas už save – nuo kiekvieno akmens lajau į valdovo išdą turi mokėti po 15 lietuviškų grašių. Nuo kiekvieno paskersto gyvulio sekmadieniais ir turgadieniais turi duoti administracijai po kumpį mėsos arba – pagal Žygimanto Augusto išduotus nuostatus – už jautienos kumpį – 2 lietuviškus grašius, už kiaulės – 5 pinigėlius, už veršelio, avino, ožio – irgi 5 lietuviškus pinigėlius.

(Nukelta į 30 p.)

(Atkelta iš 29 p.)

Muitas (turgaus mokestis) už bet kokių grūdų statinę – grašis, už arklį ar suaugusį gyvulį – grašis, už nedidelį gyvulį, t. y. avį, ožką ar veršelj, – 8 pinigėliai, už uolektį sermėginio audeklo ir kitokio naminio audeklo – po šilingą, už kapą skiedrų arba malksnų – lietuviškas grašis, už rąstus ir kartis – po 2 pinigėlius, už druskos statinę – po grašį, už silkių statinę – po grašį. Muitą turi mokėti kiekvienas, nieko neišskiriant.

Taip pat perpirkėjai paslapčiomis dėl savo naudos nė vienas negali prekių perpirkinėti prieš išauštant dienos ir pakeliui į miestą, kad dėl to jos nepabrangtų. Kiekvienas, kuris perpirkinėjant būtų sugautas ir būtų įrodyta, prekes praranda valdžios naudai. Tas pats taikoma ir tiems, kurie prekes perka ir parduoda prieš aušrą pakeliui į miestą. Taigi nė vienas negali drįsti pardavinėti ar pirkti neišaušus dienos ir už miesto. Prekiauti galima tik turgavietėje ir tik tada, kai prasideda diena, kai vaitas nuima lentelę, kurią privalo kiekvieną turgaus dieną, dienos prasidedant, iškabinti priešais savo namus. Kai lentelė nuimama, tada kiekvienas gali laisvai pirkti ir parduoti bet kokias prekes. O kol lentelė kabo turgavietėje priešais vaito namus, niekas neturi drįsti nei pirkti, nei parduoti, nes iš nepaklusnių turi būti atimamos prekės administracijos naudai.

Vaitas grūdų matavimui privalo turėti Vilniaus statinę, keturių Krokuvos gorčių dydžio, ir dar kelias vienodas. Seikėti grūdus turi jų netrypdamas, nepurtydamas, nepildamas su kaupu. Už matavimą statinė [vaitas] gali imti po 2 pinigėlius. Miestiečiai turi savo lėšomis vidury turgavietės tvarkingai pastatyti įvairių prekių ir mėsos krautuvių taip, kad jos stovėtų viena prieš kitą ir būtų 12 porų. Jas pastačius, vaitas ir miestiečiai už jas iš kromininkų ir skerdėjų, pardavinėjančių mėsą, ima mokesť. Tuščiuose sklypuose šeiminkai turi per metus pasistatyti tvarkingus namus, o jeigu neįstengtų pasistatyti, tada privalo tuos sklypus parduoti kitiems, o valdžia turi teisę tuos sklypus išdalinti tiems, kurie norės statyti.

Kad miestiečiai noriau rūpintųsi miesto grožiu ir galėtų vienas kitam padėti, turi būti laisvi nuo bet kokių darbų ir tolimų pastočių. Į pastotes gali būti pasiųsti tik už 4 mylių, t. y. į Tytuvėnus, Ariogalą, Nemakščius; su Raseinių dvaro administratoriaus ar Žemaičių seniūno laiškais iš eilės turi vykti patys, o arklį į pastotes ar urėdininkams duoti neprivalo. Gali būti pasiųsti, kai reikės, tik su jo karališkosios didenybės kamarninko laiškais, ir tai tik už 4 mylių, ir už pastotinius pinigus. Kad niekas nuo laiškų nešiojimo neatsipirktų, turi prižiūrėti vaitas ir griežtai tokius bausti. Urėdininkas gali imti baudas už muštynes: kai teisiškai įrodoma ir susitaikoma – 12 lietuviškų grašių, už žaizdų aprašymą – lietuvišką grašį. Piktadario bauda, jeigu žala būtų didesnė už kapą grašių, – 50 lietuviškų grašių, o kuri mažiau kapos – 6 lietuviški grašiai. Už kalėjimą, už sėdėjimą kaladėse, už žemės matavimą ir teismo mokesčius bei išrašus iš teismo knygų turi mokėti pagal dabar galiojantį Lietuvos Statutą. Daugiau, negu nurodyta Lietuvos Statute, neprivalo nieko daryti ir mokėti. (...) ²²

Raseinių seniūnas Eustachijus Kierdėjus išsiryšino leidimą Raseiniuose rengti turgus penktadieniais ir 3 prekybos dienas – per Grabnyčias, Šv. Joną Krikštytoją ir Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų dieną (Žolinę). Privilegija buvo išduota 1643 m. gruodžio 31 d. Toliau pateikiamas privilegijos vertimas į lietuvių kalbą.

TURGAUS IR PREKYMEČIŲ SUTEIKIMAS RASEINIŲ MIESTELIUI
Vladislovas IV.

Skelbiame šiuo mūsų raštu visiems apskritai, kam privalu tai žinoti, kad mes iš mūsų karališkosios įprastos malonės ir labdarybės norėdami, kad mūsų valstybių miestai kaskart vis labiau gražėtų, turtėtų ir plėstųsi, kilmingojo Eustachijaus Kierdėjaus, Gardino pateisėjo, Raseinių seniūno ir mūsų raikytojo bei dvarionio, taip pat kai kurių mūsų Tarybos ponų ir dvaro pareigūnų, mums įteiktą prašymą dėl jo iki gyvos galvos valdomo Raseinių miesto, kuriame iš seno vyksta seimeliai ir kiti vieši suvažiavimai, taip pat Žemaitijos žemės ir pilies teismai, sumanėme paskirti ir nustatyti kas savaitę penktadieniais įprastinius turgus ir tris iškilmingus prekymečius, būtent pirmąjį per Grabnyčių šventę, kitą per Šv. Joną Krikštytoją, trečią per Švč. Mergelės Marijos ėmimą į dangų pagal Romos naująjį kalendorių, ir šiuo mūsų raštu skiriame ir nustatome ir tam miestui amžinai suteikiame, leisdami be jokio trukdymo tiek patiems vietiniams dabartiniams ir po jų būsiantiems miestiečiams, tiek pirkliais, amatininkams ir kitiems visokios padėties žmonėms (išskyrus tuos, su kuriais įprastinė teisė bendrauti draudžia), taip kaip ir kituose kaimyniniuose miestuose ir miesteliuose, kuriuose vyksta turgūs ir prekymečiai, prekiauti visokiomis prekėmis, parduoti, pirkti ar mainyti (įprastą turgaus mokesť atiduodant Raseinių dvarui), tačiau su sąlyga, kad tie Raseinių prekymečiai ir turgūs nekliudytų kitų mūsų aplinkinių miestų ir miestelių turgams ir prekymečiams. Kad būtų patikimiau, pasirašėme mūsų ranka ir liepėme prispausti LDK antspaudą. Duota Vilniuje, 1643 metų gruodžio mėnesio 31 dieną, mūsų karaliavimo Lenkijoje XI, o Švedijoje XII metais.

Vladislovas, karalius.

Pranciškus Isaikovskis, LDK referendorius ir raštininkas. ²³

Vis dėlto tai nereiškia, kad Raseiniuose seniau turgūs nevykdavo. Pavyzdžiui, nurodoma, kad 1593 m. sausio 29 d. Betygalos miestelėnų Grigą Tamoševičių, vykstantį iš turgaus Raseiniuose, primušė Motiejaus Gratausko valdinys ir jam dingę 26 kapos grašių ²⁴.

Raseinių turgavietėje vykdavo ne tik turgūs ir kiti vieši miestelėnų susirinkimai. Čia būdavo kankinami ir verčiami prisipažinti žmonės, įtariami padarę tikrus ar tariamus nusikaltimus. 1655 m. gegužės 10–11 dienomis Žemaičių pilies teisme buvo nagrinėjama Gaurėlių dvarininkės Izabelės Burbienės rykūnės Gertrūdos Zaputkaitienės, kaltinamos Lubių dvarininko Jono Šostovickio žmonos pakėrimu, byla. G. Zaputkaitienė buvo apkaltinta raganavimu ir prisipažinimas išgautas kankinant turgavietėje. Į bylą buvo įtraukta, apkaltinta ir penkiolikmetė I. Burbienės kambarinė Sofija Talačkaitė, tačiau jos kaltę prisiėmė tėvas siuvėjas Matijošius Talačkaitis, tad buvo sudegintas jis, o dukterė palikta gyva, nors kankinama ir prisipažino nusikaltusi. Gertrūda Zaputkaitienė buvo dar kartą kankinama turgavietėje ant kankinimų suolo, dalyvaujant 4 vazniams ir daugeliui žmonių (turbūt mėgusių tokius reginius), įvairiais instrumentais, 3 kartus ištempta, ir patvirtino vaznio parodymus. Teismas nuteisė ją sudeginti. Deginimo vieta buvo už Raseinių miesto, prie kartuvių. Užtempta ant laužo ji šaukė, kad reikia deginti I. Burbienę, kaip didžiausią raganą ²⁵. Raganavimu, žmonių ir gyvulių kėrimu tais laikais buvo apkaltinta ir daugiau žmonių; vieni jų išsiskaldavo, kiti, po kelių kankinimų turgavietėje, prisipažindavo ir būdavo sudeginami. Tai buvo ano meto žmonių tamsumo, prietarų, tarpusavio nesutarimų pasekmė. Dokumente minima deginimo vieta prie kartuvių; kartuvės buvo vienas iš to meto miestelio atributų – kartuvėse kabantis nusikaltėlis turėdavo atgrasyti kitus nusikalsti.

XVII a. viduryje Raseiniuose pradėjo atsirasti žydų. Be abejo, tas jų kūrیمasis mieste buvo susijęs su 1643 m. gruodžio 31 d. ir 1646 m.